

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918”, ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE, ARHEOLOGIE ȘI MUZEOLOGIE**

**CARTE, ȘCOALĂ ȘI SOCIETATE ÎN ȚARA HAȚEGULUI
(1780-1867)**

**Conducător științific:
Prof. univ. dr. EVA MÂRZA**

Doctorand: ANCA-DANIELA HUȚ

**ALBA IULIA
2013**

Cuprins

Introducere

I. Țara Hațegului – context istoric, geografic, social și economic

II. Repere istoriografice și bibliografice

II. 1. Istoriografia privind cartea în Țara Hațegului

II. 2. Istoriografia privind învățământul în Țara Hațegului

II. 3. Istoriografia referitoare la societatea hațegană

III. Carte și societate în Țara Hațegului (1780 -1867)

III. 1. *Cartea bisericească din Țara Hațegului*

III. 1. 1. Circulația și evaluarea cărții bisericești

III. 1. 1.1. Cartea și Biserica – o legătură conexă

III.1.1.2. Donația, ca formă de distribuție a cărții, și sentimentul religios

III.1.1.3. Blestemul și protecția spirituală a cărții

III. 1.1.4. Valoarea și prețul cărții

III.1.1.5. Aria de răspândire a cărții vechi în Țara Hațegului

III. 1. 2. Lista de cărți a lui Ștefan Moldovan. Structură

III. 2. *Cartea didactică în Țara Hațegului*

IV. Școală și societate în Țara Hațegului (1780-1867)

IV. 1. *Situația învățământului din Țara Hațegului în perioada anilor 1780-1848*

IV. 1. 1. Apariția primele școli din Țara Hațegului

IV. 1. 2. Școala de la Mănăstirea Prislop

IV. 1. 3. Școlile grănicerești din Țara Hațegului

IV. 1. 4. Alte școli greco-catolice și ortodoxe din Țara Hațegului

IV. 2. *Evoluția școlilor din Țara Hațegului între anii 1848-1867*

IV. 2. 1. Școlile ortodoxe din Țara Hațegului

IV. 2. 2. Școlile greco-catolice din Țara Hațegului

IV. 2. 2. 1. Înființarea și activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857)

IV. 2. 2. 2. Școala greco-catolică hațegană în timpul vicarilor Gavril Pop (1857-1862) și Petru Pop (1862-1875)

V. Concluzii

Surse/Bibliografie

Anexe

Cuvinte cheie: Țara Hațegului, carte, școală, Gavril Pop, Petru Pop, Ștefan Moldovan, Biserică, Preparandie.

Rezumat

Cercetarea de față surprinde impactul cărții și al învățământului asupra societății din Țara Hațegului, așa cum reiese din documentele de arhivă, din paginile de bibliografie, studii/ articole, consacrate acestui subiect, respectiv din periodicele vremii. Ca purtătoare a identității culturale, cele două componente ne oferă posibilitatea reconstituirii climatului unei epoci, în formele sale variate de evoluție, a procesului gândirii omenești, a preocupărilor și aspirațiilor unei comunități întregi.

Prin opțiunea pentru teritoriul supus investigației, dorim să acoperim un gol în istoriografia locală și națională. Țara Hațegului are nevoie de o asemenea lucrare, cu atât mai mult cu cât, în bibliografia critică pe care am consultat-o, nu am găsit tratat explicit acest subiect, *Carte, școală și societate în Țara Hațegului (1780-1867)*, accentul căzând mai mult pe alte zone sau numai pe Transilvania propriu-zisă și alte perioade.

În ceea ce privește cadrul cronologic în care se plasează cercetarea de față, el vizează un segment temporal ce începe de la 1780 și se încheie la 1867. Limita acestei secvențe cronologice se poate argumenta prin faptul că este o perioadă de mari transformări, caracterizată prin eforturile continue ale elitei politice și intelectuale pentru emanciparea națiunii.

Din punctul de vedere al structurii lucrării, pentru început am recurs la o trecere în revistă a coordonatelor istorice, geografice, economice și sociale ale Țării Hațegului, tocmai pentru a avea o imagine asupra trecutului, dar și a dezvoltării economice și comerciale pe care a înregistrat-o Țara Hațegului.

Capitolul al II-lea este dedicat unui bilanț al contribuțiilor la studiul problematicii avute de noi în vedere. În încercarea de selectare și separare a lucrărilor și studiilor referitoare la tema *Carte, școală și societate în Țara Hațegului (1780-1867)* am optat pentru criteriul tematic și cronologic. Astfel că, gruparea contribuțiilor istoriografice s-a făcut plecând de la lucrări care au așezat în centrul lor studiul cărții românești vechi, a cărții bisericești, cât și a manualelor școlare, continuând cu lucrări fundamentale pentru istoria învățământului, cât și lucrări relevante pentru înțelegerea societății în perioada anilor 1780-1867.

Cu capitolul al III-lea al lucrării, ne-am axat asupra a ceea ce a însemnat *Carte și societate în Țara Hațegului*. Ne-am interesat astfel de cărțile bisericești, urmărind pe mai

multe părți: informațiile legate de valoarea și circulația acestora, ca liant între Biserică și comunitate și ca mijloc de legătură între românii hațegani, concluziile care derivă din însemnările de pe carte veche, precum și câteva date despre vicarul Ștefan Moldovan, un entuziast colecționar de documente istorice, care s-a preocupat cu interes de catalogarea cărții vechi românești din Țara Hațegului.

În cuprinsul aceluiași capitol, am considerat important să punem în valoare și cartea didactică folosită în Țara Hațegului, ea ocupând, din lipsă de informații, un loc mai modest în economia textului. Am încercat să surprindem care au fost cărțile ce au asigurat instrucția și educația în școli, din ce anume au învățat elevii să scrie, să citească pentru a stoca și a transmite mai departe informația dobândită.

Capitolul al IV-lea al lucrării, *Școală și societate în Țara Hațegului*, a ridicat, de asemenea, probleme de o importanță majoră pentru istoria regiunii, în perioada de care ne ocupăm. Am ales deci să ne referim la *Situația învățământului din Țara Hațegului în perioada anilor 1780-1848* și la *Evoluția școlilor din Țara Hațegului între anii 1848-1867*. În cercetarea istoriei învățământului, pe ambele segmente, am fost interesați să descoperim dacă educația s-a impus ca o problemă de maxim interes pentru locuitorii acestei zone și cum anume s-a concretizat acest interes, acolo unde el a existat, de la o perioadă la alta. În acest cadru, mai multe aspecte, ce tind să surprindă evoluția cantitativă și calitativă a procesului de învățământ, au fost investigate și interpretate, de la situația exactă a școlilor, edificii, cadre didactice, elevi, piedici întâmpinate, până la cunoașterea personalităților, din sfere diferite, ce prin efortul lor au contribuit la bunul mers al școlilor din Țara Hațegului.

Concluziile la care am ajuns ne arată că pentru lumea secolelor XVIII-XIX, cartea nu a avut doar o valoare spirituală, culturală, ci și una materială. Sentimentul de aleasă prețuire, de care s-a bucurat cartea, este ușor detectabil prin analiza prețurilor ridicate care se plăteau pentru un exemplar, gest care, în multe cazuri, a adunat eforturile materiale ale unei comunități întregi. Valoarea simbolică și sacră a cărții este dată și de blestemul fixat pe cărții, pentru cei ce îndrăzneau să fure, să o piardă sau să nu o îngrijească, ori să uite să restituie un împrumut.

Referitor la cartea școlară din Țara Hațegului, ea nu a cunoscut prefaceri spectaculoase, iar începuturile acesteia au stat o vreme sub semnul cărții religioase. Alături de cărțile bisericești au fost însă necesare și altele în acțiunea de instruire a elevilor și a modernizării vieții rurale. Din necesități obiective s-au folosit și manuale școlare, care au

avut rolul de a răspândi cunoștințe de fizică, istoria naturii, geografie, matematică, istorie, ortografie și gramatică sau de educație morală. Stimulați de nevoia stringentă de cărți, unii învățători, din aceste locuri, au trecut chiar ei la alcătuirea de manuale, ce au circulat în format manuscris.

În ceea ce privește învățământul românesc din Țara Hațegului, în perioada 1780-1848, el nu a cunoscut o evoluție liniară, dar prin principiile de existență și funcționare a avut o influență importantă și directă asupra societății. Ținutul geografic analizat de noi are o îndelungată tradiție în domeniul școlar. Începuturile lui trebuie puse pe seama Bisericii; în orașul Hațeg existând astfel de dovezi încă din secolul al XV-lea. Dincolo de cele mai vechi școli, au mai funcționat cele ridicate de călugării franciscani și, mai târziu, de calvini, care în lupta lor împotriva catolicismului, au înființat școli românești, pentru atragerea populației la Reformă, în mai multe ținuturi printre care și Hațeg. Zona Țării Hațegului a fost cunoscută și prin școala, care a funcționat la Mănăstirea Prislop încă din secolul al XVI-lea, ce era condusă de călugării de aici pentru pregătirea cantorilor și a preoților, necesari Bisericilor ortodoxe din Transilvania acelor vremuri. După înființarea Regimentelor de graniță, la Hațeg se întemeiază o școală trivială grănicerească, înființată în anul 1777. Pe lângă cea din Hațeg, au mai existat școli grănicerești în localitățile: Râul Alb, Silvașul de Jos, Peșteana, ce au avut o importanță semnificativă prin accesul la cultură a băieților.

Despre învățământ românesc în Țara Hațegului, imediat după revoluția din anii 1848-1849, nu putem vorbi. Inclusiv școlile din Hațeg și Hunedoara, care existaseră înainte și-au încetat activitatea. Situația de regres va fi depășită în timpul neoabsolutismului, în prima etapă reluându-se școlile înființate înainte de revoluție. Comunitățile din Țara Hațegului încep să închirieze sau, mai rar, să construiască case care primesc destinația de spațiu de învățământ. O adevărată înviorare va cunoaște învățământul din zonă, după numirea lui Ștefan Moldovan în funcția de vicar al Hațegului, în anul 1852. De numele vicarului s-a legat și înființarea Preparandiei, în anul 1854.

În final, putem considera că, pe parcursul anilor 1780-1867, cartea bisericească și didactică, cât și învățământul din Țara Hațegului au parcurs o perioadă de modernizare. Acest lucru a fost posibil prin efortul colectiv al Bisericii, al comunităților și al elitelor culturale ale vremii. Nu ne este greu să ne închipuim că, în tot acest timp, în Țara Hațegului s-a dus o adevărată luptă pentru procurarea și păstrarea cărților, dar și pentru înființarea și ulterior perpetuarea rețelei școlare. Eforturile, depuse de protopopii ortodocși

și vicarii Hațegului sau chiar de oamenii de rând, deloc facile, reprezintă calea cea mai relevantă pentru întregirea mărturiilor documentare despre îndelungata, dinamică și complexă viață a acestor locuri.

Surse/Bibliografie

Surse

Surse inedite

1. Arhivele Naționale. Direcția Județeană Hunedoara-Deva

- 1.1. Fond Prefectura județului Hunedoara
- 1.2. Fond Parohia greco-catolică Hunedoara
- 1.3. Fond Parohia reformată Hațeg
- 1.4. Fond Protopopiatul ortodox Hațeg
- 1.5. Fond Vicariatul greco-catolic Hațeg
- 1.6. Fond Protopopiatul greco-catoile Orăștie
- 1.7. Fond Protopopiatul greco-catolic Lupeni

Presă

Amicul școlii, 1860; 1862

Familia, 1865; 1866; 1898

Gazeta Transilvaniei, 1860

Societatea de mâine, 1923

Transilvania, 1875; 1885; 1892

Unirea. Fôe Bisericéscă-politică, 1900

Bibliografie

Cărți

Aaldár, Frimil, *Az 1777- Ratio Educationes*, Budapest, 1913.

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, Tipografia „Lumina”, 1944.

- Albu, Nicolae, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- Andriescu, Bogdan; Bițu, Voichița, *Mitropoliți ai Ardealului. Andrei Șaguna (1808-1873). Biobibliografie*, Sibiu, Biblioteca Județeană Astra Sibiu, 2008.
- Barna, Carmen, *Învățământul românesc confesional în zona Orăștiei: 1868-1918* (teză de doctorat), Alba Iulia, 2010.
- Basarab, Maria, *Carte românească veche în muzeul din Deva. Catalog*, Deva, Acta Musei Devensis, 1998.
- Basarab, Maria, *Cuvinte mărturisitoare. Însemnări de pe cărți vechi din județul Hunedoara*, Deva, Acta Musei Devensis, 2001.
- Berindei, Dan, *Românii și Europa. Istorie, societate, cultură, secolele XVIII-XIX*, vol. I, București, Editura Museion, 1991.
- Bogdan, Florin, *Prețul de achiziție al cărții românești în Transilvania în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, Editura InfoArt Media-Astra Museum, 2011.
- Bordeianu, Mihai; Vladcovschi, Petru, *Învățământul românesc în date*, Iași, Editura Junimea, 1979.
- Brusanowski, Paul, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918: între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010.
- Câmpeanu, Remus, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1999.
- Câmpeanu, Remus; Câmpian Anca (coordonatori), *În spiritual Europei moderne: administrația și confesiunile din Transilvania în perioada reformismului Terezian și Iosefin (1740-1790)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009.
- Dudaș, Florian, *Memoria vechilor cărți românești. Însemnări de demult*, Oradea, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, 1990.
- Dudaș, Florian, *Vechi cărți românești călătoare*, București, Editura sport-turism, 1987.
- Floca, Octavian, *Hunedoara. Ghid turistic al regiunii*, București, 1965.
- Gândirea pedagogică a generației de la 1848* (ediție îngrijită de A. Manolache, Gh.T. Dumitrescu, Gh. Pârnuță), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968.
- Ghibu, Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
- Ghișe, Dumitru; Teodor, Pompiliu, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, Editura Dacia, 1972.

- Görner, Carl, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, București, Editura Militară, 1973.
- Hitchins, Keith, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1700-1868*, Cluj -Napoca, Editura Dacia, 1987.
- Hitchins, Keith, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, Univers enciclopedic, 1995.
- Istoria învățământului din România*, Compendiu (ed. Constantin C. Giurescu), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
- Istoria învățământului din România (de la origini până la 1821)*, vol. I (ed. Ștefan Pascu, Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță, Ion Verdeș), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Istoria învățământului din România*, II, 1821-1918 (coordonator: Anghel Manolache), București, Editura Didactică și Pedagogică, 1994.
- Istoria Românilor*, vol. VII, tom. I (coordonator: Dan Berindei), București, Editura Enciclopedică, 2003.
- Lazăr, Ioachim, *Hațeg – Istorie, Cultură și Civilizație*, Hațeg, 1997.
- Lazăr, Ioachim, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002.
- Mazilu, Dan Horia, *O istorie a blestemului*, Iași, Editura Polirom, 2001.
- Mălinaș, Ioan Marin, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Tereza (1740-80), a împăraților Iosif al II-lea (1780-90) și Leopold al II-lea (1790-92)*, Viena, 1984.
- Meteș, Ștefan, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936.
- Mârza, Iacob, *Școală și națiune (școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986.
- Popa, Radu, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
- Protopopescu, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania 1774-1805*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.
- Radu, Demetriu, *Diecesa Lugoșului. Șematism istoric*, Lugoj, 1903.
- Radu, Iacob, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, Tipografia „Gutenberg”, 1913.

- Radosav, Doru, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997.
- Stânea, Carmen, *Literatura didactică românească din Transilvania (1699-1867): manuale pentru școlile primare* (teză de doctorat), Alba Iulia, 2009.
- Stoica, Cornel; Frățilă, Ion; Vlad, Ovidiu, *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973.
- Vulea, Camelia Elena, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2009.
- Vulea, Camelia Elena, *Școala românească în vicariatul greco-catolic al Hațegului. A doua jumătate a secolului al XIX-lea- începutul secolului XX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.
- Zöllner, Erich, *Istoria Austriei*, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997.

Studii și articole

- Adăscăliței, Felicia *Școală și biserică în protopopiatul greco-catolic al Hunedoarei (1853-1867)*, în *Arhiva Someșană*, IV, seria a III-a, Cluj-Napoca, 2005, p. 139-152.
- Andea, Susana, *Cartea românească veche în inventare bisericești*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXV, 1996, p. 62-76.
- Bacâru, Livia, *Ex libris-ul cu blestem*, în *Revista Bibliotecilor*, anul XXI, nr. 5, 1968, p. 280-282.
- Barițiu, George, *Material pentru istoria Regimentului I granițariu din Transilvania*, în *Transilvania*, an XVI, nr. 3-4, 1-15 februarie 1885, p. 17-22.
- Barițiu, George, *Material pentru istoria Regimentului I granițariu din Transilvania*, în *Transilvania*, an XVI, nr. 9-10 din 1-15 mai 1885, p. 65-68.
- Basarab, Maria, *Aspecte cultural religioase hunedorene din secolul al XIX-lea*, în *Corviniana*, anul III, 1997, p. 113-144.
- Basarab, Maria, *Cărți didactice românești în muzeul din Deva (1785-1888)*, în *Sargetia*, XXVII/ 1, 1997-1998, p. 779-791.
- Basarab, Maria, *Cărți manuscrise din patrimonial cultural hunedorean*, în *Sargetia*, XXV, 1992- Basarab, Maria, *Însemne ale unei vechi culturi hunedorene*, în *Corviniana*, anul I, nr. 1, 1995, p. 99-101.
- Basarab, Maria, *Însemnări manuscrise cu conținut istoric din cărțile vechi românești existente în județul Hunedora*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 391-396.

- Basarab, Maria, *Însemnări manuscrise de pe vechi tipărituri românești existente în patrimoniul hunedorean, despre legătoria și legători de cărți*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 285-291.
- Basarab, Maria, *O conșcriere cu cărți vechi semnată de Ștefan Moldovan. Document inedit*, în *Apulum*, XXXVIII/2, 2001, p. 79-83.
- Basarab, Maria, *Vicariatul Hațegului. File de cronică*, în *Sargetia*, XXXIV, 2006, p. 161-164.
- Botezan, Ioana; Botezan, Liviu, *Corespondența unor intelectuali din comitatul Hunedoarei cu Timotei Cipariu între 1850-1870*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 253-282.
- Botezan, Ioana, *Documente privind istoria învățământului din Țara Hațegului între 1850-1860*, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 119-128.
- Bucur, Alexandru, *Aspecte din istoria regimentului I grăniceresc român de la Oralt*, în *Revista Academiei Forțelor Terestre*, anul VII, nr. 1(25), trimestrul I-2002, p. 82-91.
- Bucur, Alexandru, *Înființarea și evoluția școlilor grănicerești de pe teritoriul Regimentului I Grăniceresc Român de la Oralt*, în *Provocările științei secolului XXI*, Sibiu, 2003, p. 75-88.
- Catrina, Aurelian, *Cărțile de afurisenie sau blestem folosite în trecutul bisericii noastre*, în *Studii Teologice*, seria a II-a, anul XVII, nr. 9-10, 1965, p. 581-592.
- Dudaș, Florian, *Cărți vechi românești în lumina catalogului lui Ștefan Moldovan (1857) (Prezentare bibliografică)*, în *Banatica*, V, 1979, p. 485-510.
- Gyémánt, Ladislau, *Politica Habsburgilor: absolutism, reformism și liberalism*, în *Istoria Transilvaniei* (coordonatori: Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András), vol. III, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p. 205-228.
- Gyémánt, Ladislau, *Transilvania între anii 1690-1790*, în *Pagini Transilvane* (coordonator: Dan Berindei), Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1994, p. 137-162.
- Glück, Eugen *O filă din trecutul învățământului din județul Hunedoara*, în *Revista de pedagogie*, 10, anul XXXV, octombrie, 1986, p.63-64.
- Hațegan, Lucia, *Cărți didactice românești din secolul al XIX-lea în Biblioteca Muzeului Unirii Alba Iulia, II*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 339-353.

- Huț, Anca-Daniela, *Protecția spirituală a cărții vechi din Țara Hațegului (secolele XVIII-XIX)*, în *Terra Sebus*, 3, 2011, p. 369-378.
- Huț, Anca-Daniela, *Ștefan Moldovan (1813-1900), susținător al școlii și bisericii din vicariatul Hațegului. Mărturii documentare de la 1855-1856*, în *Terra Sebus*, 4, 2012, p. 271-284.
- Lazăr, Ioachim, *Aspecte privind învățământul în satul Ostrov, din Țara Hațegului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 347-392.
- Lazăr, Ioachim, *Canonicul Petru Pop, sprijinitor al învățământului românesc din vicariatul greco-catolic al Hațegului*, în *Banatica*, 16, II, 2003, p. 95-105.
- Lazăr, Ioachim, *Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848)*, în *Sargetia*, XXI-XXIX, 1988-1991, p. 207-232.
- Lazăr, Ioachim, *Din activitatea Preparandiei din Hațeg (1854-1857)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, XXIX, 1989, p. 503-512.
- Lazăr, Ioachim, *Învățământul în orașul Hațeg în perioada 1848-1918*, în *Sargetia*, XXX 2002-2002, p. 421-447.
- Lazăr, Ioachim, *Învățământul pedagogic hunedorean între anii 1848-1883*, în *Sargetia*, XXV/1992-1994, p. 421-447.
- Maior, Liviu, *Revoluția de la 1848-1849 în Transilvania*, în *Istoria Transilvaniei* (coordonatori: Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András), vol. III, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p. 311-371.
- Mânja, Alina, *Starea materială a Bisericii în vicariatul greco-catolic de Hațeg în anii 1850-1860*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, 1, 1995, p. 179-184.
- Mârza, Iacob; Hațegan, Lucia, *Cărți didactice românești din sec. al XIX-lea în Biblioteca Muzeului de Istorie din Alba Iulia*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 393-421.
- Mârza, Iacob, *Câteva aspecte ale controlului statului în Transilvania secolului luminilor: școlile românești*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/I, 2005, p. 35-39.
- Mârza, Iacob, *Manuale de istorie folosite la școlile din Transilvania între mijlocul secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 577-605.

- Mârza, Iacob; Tatai-Baltă, Cornel, *Răspândirea tipăriturilor românești vechi în Transilvania (mijl. sec. al XVII-lea – primele decenii ale sec. al XIX-lea) în lumina unui material arhivistic*, în *Acta Musei Napocensis*, XVII, 1980, p. 759-768.
- Mârza, Iacob, *Semnificația cărții în comunitățile rurale românești transilvănene (secolele XVII-XVIII) în lumina însemnărilor: mentalitate și sensibilitate*, în *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol*, tomul XXX, 1993, p. 123-136.
- Moldovan, Ștefan, *Extrasu de în dioariulu vieții mele dela 15 martie 1848 pana la 18 ianuarie 1849*, în *Transilvania*, anul VIII, nr. 11, iunie, 1875, p. 129-132.
- Moldovan, Ștefan, *Extrasu de în dioariulu vieții mele dela 15 martie 1848 pana la 18 ianuarie 1849*, în *Transilvania*, anul VIII, nr. 15, august, 1875, p. 164-168.
- Naghi, Gheorghe, *Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg*, în *Sargetia*, XIV, 1979, p. 421-430.
- Naghi, Gheorghe, *Un manuscris inedit a lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în mijlocul secolului al XIX-lea (I)*, în *Sargetia*, XX, 1986-1987, p. 306-326.
- Nicoară, Simona, *Dilemele luminării în orizontul cultural al secolelor XVII-XIX*, în *Arhiva Someșană*, seria a III-a, II, 3, p. 93-115.
- Oltenu, Paul, *Schiță monografică a opidului Hațegu*, în *Transilvania*, partea I, anul XXIII, iulie, nr. 7, 1892, p. 215-230.
- Olteanu, Paul, *Schiță monografică a opidului Hațegu*, în *Transilvania*, partea II, nr. 8, 15 august 1892, p. 241-250.
- Patachi, Liviu, *Cărți vechi religioase din Țara Hațegului de pe o listă din 1857*, în *Mitropolia Ardealului*, anul IV, nr. 7-8, iulie-august 1959, p. 522-539.
- Patachi, Liviu, *Din corespondența lui Timotei Cipariu ca bibliograf*, în *Mitropolia Banatului*, 1-3, anul XIV, 1963, p. 55-59.
- Patachi, Liviu, *Cărți vechi românești în Țara Hațegului de pe o listă din 1857*, în *Studii și Cercetări de Bibliologie*, III, București, 1960, p. 282-287.
- Patachi, Liviu, *Ștefan Moldovan și Timotei Cipariu. Știri inedite*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 1-3, 1957, p. 71-81.
- Poenar, Anca, *Câteva documente inedite cu privire la relațiile interconfesionale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: greco-catolici și ortodocși în Țara Hațegului*, în *Sargetia*, XXXII, 2004, p. 129-142.
- Popescu, Ion Gh., *Clopotiva, un sat din Țara Hațegului*, în *Sociologie românească*, ianuarie, anul 2, 1939, p. 307-316.

- Radu, Iacob, *Din monografia parohiei gr. cat. a Hațegului*, partea I, în *Răvașul*, anul VII, 6 iunie, Cluj, 1909, p. 298-310.
- Radu, Iacob, *Din monografia parohiei gr. cat. a Hațegului*, partea a II-a, în *Răvașul*, an VII, iulie, 1909, p. 363-368.
- Radu, Măriuca; Lazăr, Ioachim, *Țara Hațegului în izvoare cartografice secolele XIV-XVIII*, în *Cumidava*, XXII-XXIV, Brașov, 1998-2000, p. 267-286.
- Rusu, Adrian Andrei, *Un manuscris inedit a lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului în mijlocul secolului al XIX-lea (II)*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 253-282.
- Rusu, Adrian Andrei, *Ștefan Moldovan – istoricul*, în *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, p. 243-253.
- Stanca, Sebastian, *Blesteme și afurisenii*, în *Revista Teologică*, anul XXXIV, nr. 3-4, 1944, p. 204-208.
- Șchiopu, Vasile; Irimescu-Sofroni, Rodica, *Contribuții la cunoașterea școlilor Regimentului I românesc de graniță de la Orlat*, în *Sargetia*, V, 1968, p. 493-505.
- Șotropa, Virgil, *Istoria școalelor năsăudene*, în *Transilvania*, nr. 2, aprilie, 1902, p. 60-96.
- Șotropa, Virgil, *Regimentul grăniceresc năsăudean*, în *Arhiva Someșeană*, nr. 2, 1925, p. 1-12.
- Șotropa, Virgil, *Înființarea graniței militare năsăudene 1762*, în *Arhiva Someșeană*, nr. 24, aprilie-septembrie, 1938, p. 1-129.
- Tatai-Baltă, Cornel; Mircea, Gabriela, *Legătorie și legători de carte la tipografia din Blaj în anii 1787-1792, 1795-1821*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XXXIII, 1994, p. 259-304.
- Turc, Corina, *Cartea și prețuirea ei. Atitudini individuale și colective în Transilvania în secolul al XVII-lea*, în *Marisia*, XXIII-XXIV, 1994, p. 203-212.
- Turc, Corina, *Destin livresc în secolul al XVII-lea în sudul Transilvaniei*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 163-172.
- Turc, Corina, *Furtul de carte în Țările Române în secolele XVII-XVIII*, în *Studii de istorie a Transilvaniei* (coordonatori: Sorin Mitu și Florin Gogâltan), Cluj, Asociația istoricilor din Transilvania și Banat, 1994, p. 139-143.
- Turc, Corina, *Interdicția de înstrăinare a cărții românești prin blesteme în secolele XVII-XVIII*, în *Caietele David Prodan*, anul I, nr. 1, 1994, p. 72-77.

- Vulea, Camelia Elena, *Edificii de cult hațegane în timpul vicarului Ștefan Moldovan (1852-1857)*, în *Acta Blasiensia, II. Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică - Istorie și spiritualitate- 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unite cu Roma la Blaj*, 2003, p. 431-438.
- Vulea, Camelia Elena, *Rețeaua școlară din vicariatul greco-catolic Hațeg între anii 1849-1867*, în *Sargetia*, XXX, 2001-2002, p. 502-515.
- Vulea, Camelia, *Rolul preotului în viziunea lui Ștefan Moldovan, vicar al Hațegului*, în *Identitate și alteritate 3 – studii de istorie politică și culturală -*, Omagiu profesorului Liviu Maior, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 122-128.